

Kapitalizm ve Said Nursi'nin Kapitalizme Bakışı

Yaşar ALKAN

Celal Bayar Üniversitesi,

Öz

Bu çalışmada ilk olarak kapitalizm üzerine çalışan bazı bilim adamlarının kapitalizmin niteliği hakkındaki yaklaşımları ele alınacak daha sonra ise Bediüzzaman Said Nursi'nin kapitalizm üzerine görüşleri gözden geçirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Said Nursi, Hazcılık, Sömürü, Teknoloji, Bilim

Capitalism and Said Nursi's Perspective of Capitalism

Abstract

In this essay I will try to give some ideas of prominent scholars concerning capitalism and then I will handle Nursi's perspective related to capitalism. According to Nursi, capitalism is based on five negative principles: power, war, exploitation, promotion of animal emotions, and extension of human demands.

Keywords: Capitalism, Said Nursi, Hedonism, Exploitation, Technology, Science

Giriş

Konuya başlarken zihinlerde mevcut olan bir kafa karışıklığını ortadan kaldırmak için "kapitalist gelişme" olgusuyla "kapitalizm" olgusunu birbirinden ayırmak gerekir. Kapitalizm bir sosyo-ekonomik organizasyon iken kapitalist gelişme ticarete, endüstride, tarımda kararların rasyonel ilkeler çerçevesinde alınması, takas ekonomisi ve öz tüketim yerine uzmanlaşma ve parasal mübadelenin artması, ticari ve mali sermayenin birikmesi ve rasyonel olarak yatırıma dönüştürülmesi gibi gelişmelerin adıdır. Kapitalizmde sadece ekonomi değil aynı zamanda sosyo-kültürel hayatın para tarafından kolonize edilmesi, üretim araçları mülkiyetinin belli bir sınıfın elinde yoğunlaşması, bilimin, sanatın, yönetim ve hukukun ahlak ve dinden koparak seküler ilkeler üzerine bina edilmesi süreçleri de söz konusudur. Doğal olarak kapitalizm de, aşağıda inceleneceği gibi, tek düze ve homojen değil zaman içinde kendi içinde evrilerek vahşi kapitalizm, liberal kapitalizm ve post-kapitalizm şeklinde dönüşümler geçiren bir sistemdir (Duran, 2016). Maxim Rodinson'un da haklı olarak vurguladığı gibi İslam toplumları kapitalizm şeklinde bir sistemi yaşamamış, ancak onun "kapitalistimsi" dediği gelişmelere parasal mübadelenin yaygınlaşması, uzmanlaşma ve iş bölümünün derinleşmesi, mali ve ticari sermaye birikiminin güçlenmesi alanlarında çok başarılı performanslar göstermişlerdir (Rodinson, 1973: 4 vd).

Bu çerçevede aşağıda kapitalizmi bir sistem olarak, farklı yazarlara dayanarak inceleyelim.

1. Kapitalizm Tanımı

Kapitalizm, özel mülkiyet temelli ve serbest girişime dayanan bir ekonomik sistemdir. Kapitalist sistemde üretim araçları büyük ölçüde hukuki tanımlamalar ve yasal haklar kapsamında özel mülkiyetin hizmetine sunulmuş haldedir. Merkezi bir planlamanın yani devlet sevk ve idaresinin değil bireysel özgürlükler bağlamında serbest girişim ehliyet ve arzusuna sahip kişilerin yoğun şekilde işlemleri gerçekleştirdiği kapitalist sistemde yatırım, gelir dağılımı, üretim, arz ve talebin buluşmasıyla belirlenen mal ve hizmet fiyatları, piyasa ekonomisi vs. temel belirleyicilerdir.

Kapitalizm bir sistem olarak toplumları sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan derinden etkilemiştir. Özellikle batıda bu etkileri en iyi analiz edenlerden biri olarak Jürgen Habermas'a göre kapitalizm; ekonomik ve politik sistemin sosyokültürel sistemden kopması sonucu ortaya çıkan ekonomik ve politik sistemin adıdır (Alkan, 2014: 64). Onun ayırt edici özelliği özel mülkiyeti, rekabet ve piyasa düzenini önemsemesi değil, bunlarla birlikte ekonomi ve politikanın ahlak ve toplumsal değerlerden kopmasıdır.

Weber'e dayanarak Habermas, kapitalist sistemde değer alanlarının, yani sistemlerin birbirinden koptuğu, kendi içsel mantıklarıyla işlemeye başladıklarını ileri sürer. Bunun anlamı, gerek ekonomik sistemin gerekse politik sistemin toplumsal meşruiyet kaynağı olan sosyokültürel sistemden bağımsızlaşmaları, yani ahlak ve dinî değerlerin emredici ilkelerinden kendilerini azade hissettikleridir (Duran, 2012).

Karl Marx'a göre kapitalizm; burjuva sınıfının yönetici, proletaryanın da ezilen sınıf olduğu, parlamenter demokrasinin yaygın olarak politik sistem olduğu, piyasa ekonomisinin işlediği ve üretim araçlarına ağırlıklı özel mülkiyetin sahip olduğu dönemdir. "Kapital" in ekonomik terimleriyle ifade edilirse, kapitalizm, temel itici gücünü değişim-değerini en üst düzeye çıkarma çabasının oluşturduğu bir meta üretim sistemidir (Giddens, 2012: 366). Marx'a göre kapitalizmin temel sorunu kâr artırma açlığının yol açtığı krizler ve bunu elde etme adına göz yumulan emek sömürüsüdür. Kârlar her zaman azalma eğilimindedir. Azalan kârlar her daim sermaye üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu baskılarda krizler üretmekte ya da mevcut krizlerin dozunu artırmaktadır. Azalma eğilimi gösteren kârlar, sermayeyi merkezileştirerek büyük sermayelerin belirli kişi ya da kurumlarda toplanmasına yol açarak piyasada parasal krizlere neden olur. Sermayenin merkezileşmesi ise emek sömürüsünü artırarak sermayenin genişlemesine yol açar (Alkan, 2014: 59).

Marx, şüphesiz kapitalizmi en acımasızca ve en gerçekçi şekilde eleştirenlerden biri olarak tarihe geçmiştir. Düşünceleri nesilden nesile insanlar arasında yankılanmış ve kabul görmüştür. Görüşlerinin geçerliliği ideoloji ve paradigmalara göre kimi zaman çok ağır şekilde eleştirilse de etki ettiği alan bakımından insanlık

tarihinde çok az insanın başarabileceği nüfuza ve tanınırlığa sahiptir. Subjektif ve objektif değerlendirmeler ışığında yapılabilecek analizler en azından bu çalışmanın kapsamını aştığı için sadece tanım kısmıyla yetinilmektedir.

Weber ise kapitalizmin tanımının ötesinde onun rasyonelleşme sürecini açıklama yoluna gitmiştir. Kapitalizmin rasyonelleşme sürecinde iş gücünün etkisi, Protestan kesimin rasyonel davranışlar ve etik kavramına iş-piyasa alanında katkılarını analiz etmiştir. Kapitalist gelişim içerisinde din olgusunu temellendiren öğretinin Protestan etik içerisinde piyasanın ihtiyaç duyduğu şartlara göre insanların hareket ettikleri ve doğala en yakın olabilecek piyasa etikleri oluşturduklarını gözlemlemiştir (Alkan, 2014: 61-62).

Anthony Giddens'a göre kapitalizm ise Karl Marx'ın görüşünü savunanlar için itici güç olarak görülmekte ve sosyalizme giden süreçte geçilmesi gereken bir aşama olarak algılanmaktadır. Kapitalizm, kendinden önceki yapıları değiştiren ve geliştiren ve aynı zamanda bunu mensuplarına dikte eden sistemdir ve ülkeleri etkilemektedir. Değişim ve gelişim devrimle değil kapitalist birikimle gerçekleşmiştir. "Gelişmiş kapitalist ülkeler değişmişse, bu süreç devrimle değil, onların içlerindeki değişimin kademeli birikimiyle gerçekleşti (Giddens, 2012: 374)."

Kapitalizme farklı bir bakış açısı sunarak tarihsel kapitalizm analizi yapan Wallerstein'a göre kapitalizm sözcüğü "kapital" kavramından türemiştir. Bu nedenle, ona göre, sermayenin kapitalizmde kilit bir öge olduğunu kabul etmek yerinde olur. Peki, ama sermaye nedir? Bir tür kullanımıyla, birikmiş zenginlikten başka bir şey değildir. Ancak, tarihsel kapitalizm bağlamında kullanıldığında daha özgül bir tanımı vardır. Burada söz konusu olan yalnızca, para biçiminde tüketim malları stoku, makineler ya da maddi şeyler üzerinde izin verilen hak talepleri değildir. Tarihsel kapitalizmde sermayenin yine geçmişte harcanan emeğin birikimlerinden tükenmemiş olanlarına göndermede bulunduğu kuşku yoktur; ama her şey bundan ibaret olsaydı, geriye doğru, Neanderthal adaminkine kadar tüm tarihsel sistemlerin, kendilerinden önceki emeğin cisimleşmesi olan bu gibi birikmiş bir takım stokları bulunması bakımından, kapitalist olduğu söylenebilirdi (Wallerstein, 2006: 11-2).

Tarihsel kapitalizm, temel iktisadi etkinlik içinde geçerli olan ya da ağır basan iktisadi amacın ya da yasanın sınırsız sermaye birikimi olduğu o somut, zamanla sınırlı, mekânla sınırlı, tümleşik üretim etkinlikleri yeridir. Bu toplumsal sistem, içinde böylesi kurallara göre iş görenlerin, bütün üzerinde, başkalarının da aynı kalıplara uymak ya da uymamanın sonuçlarına katlanmak zorunda bırakılmasının koşullarını yaratacak ölçüde etkide bulunabildikleri sistemdir (Wallerstein, 2006: 16). Şüphesiz sürekli bir birikim dinamiğine ve yeniden üretime ihtiyaç duyan kapitalizmi anlık veya dar zamanlı bir sistem olarak değil tarihsel analiziyle birlikte ortaya koymak daha geniş bir bakış açısı sağlama bakımından önemlidir. Zira yay ne kadar gerilirse ok o kadar ileri gider atasözüne istinaden kapitalizmin tarihsel

dayanaklarını ve zihinsel altyapısını daha iyi anlayabilme adına tarihi boyutlarını incelemek çalışma verimliliğini artıracaktır.

Kapitalizmin sermaye birikimi sağlamak ve bir şekilde gerçekleşmesi durumunda da artan oranlarda kâr arayışı zorunluluğu doğurması (insani açgözlülük, biriktirme, istifleme, yığılma arzusu) sonucunda ortaya çıkan bir ekonomik sistem olduğu aşikârdır. Kapitalizmde sürekli ve nihayetinde de sürdürülebilir bir büyüme temel ilkedir. Yerel olarak başlayan ve bireyleri motive eden daha fazla servet edinme isteği ve daha yüksek refah söylemi toplulukları cezbeder ki bu bağlamda küresel bir söylem oluşturulduğunda (gerek iletişim araçlarıyla gerekse de yerel elemanların, kurumların, organizasyonların faaliyetleriyle) ilgili olan hemen her ülkedeki potansiyel kişiler akımın birer parçası olurlar. Yerelden uluslararası etkileşime geçen kapitalizm işte bu şekilde tüm dünyayı hegemonyası altına alır. Artık küresel sermayenin yönetsel ve faaliyet aracı olan çok uluslu şirketler kendilerine her yerde kolayca eleman temin etmenin ön şartını sağlayarak meşruiyetini tüm dünyaya yaymıştır.

Kapitalizm, insanlık tarihinin tamamını kuşatan bir fenomen olmasa da Habermas'ın dediği gibi sistemlerin birbirinden koptuğu bir zaman diliminde varlığını en güçlü biçimde gösteren oluşumdur. Görünüşte karma misali içinde çoğu iyi ve kötü unsurları barındırsa da unutulmaması gereken şudur ki kapitalizm de diğer bütün sistemler gibi insanların kullandığı bir "araç" tır. Tanım kısmında araç olarak vurgulamamız hiçbir insanın kapitalizm uğruna bir araç haline dönüştürülmemesini üstüne basa basa tekrarlamaktır. Kant'ın insanı hiçbir amaç için araç olarak görmeyen ahlaki anlayışı ile Machiavelli'nin amaç her türlü aracı meşru kılar anlayışı insanlığın iki uç noktası gibi görülebilir. Mühim olan kapitalizmi bunlardan hangisine yaklaştıracığımız ve hangisinden uzaklaştıracığımız hususunda sistemin birer parçası olan bireylere empati ve iletişim yapma yetisini daha fazla kazandırabilmektir. Zira ne sosyalizmin, komünizmin arzusu gibi kapitalizmi yıkmak çözümdür ne de amaçlarımız için aşırı kar ve sermaye birikimi uğruna kapitalizm fetişi oluşturmak çözümdür.

Tüm eleştirilere rağmen kapitalizm giderek tek alternatif olarak ortaya çıkıyor. Kapitalist sisteme alternatif sistemler neden karşılık bulmuyor, kapitalist sistem alternatif sistemlerin yapamadığı neyi yapıyor ve bunu nasıl başarıyor sorusu birçok iktisatçının zihninde yankılanmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki kapitalizm; iktisadi refah ve istikrar, işgücü piyasası, finans, kurumsal yönetim, sosyal refah ve diğer alanlardaki yasal ve örgütsel düzenlemelerin farklı birleşimleriyle kompleks yapı sunarak planlı ya da plansız modeller önerir ve kalkınma alternatifleri sunar. "Kapitalizmin dayanıklılığının anahtarı, onun neredeyse sonsuz uysallığında yatar. Piyasaları ve ekonomik faaliyeti desteklemek için gerekli kurum kavramlarımız yüzyıllar boyunca değiştiççe, kapitalizm de değışti (Rodrik, 2011: 205)."Kapitalist gelişme evreleri incelendiğinde insanın vahşice evrilen tüketim

ve servet biriktirme arzularını tabana yayararak herkese çabalarının karşılığında maddi açıdan en fakir konumdan en zengin konuma çıkabilme imkânı vermesi başat faktördür. Dinamizm kazandığı bölgeler incelendiğinde dinin emrediciliğinden azade olan insanların salt mal ve hizmet üretimiyle gerçekleştirilen ticaretle büyük gelir elde etmesi ve bunu da vergiler hariç infak etme zorunluluğu bulunmaması kapitalizmin çekiciliğini daha da artırmaktadır. Egemen sınıfın gücünü perçinleyerek sosyal infialleri öteleyen paradigmanın cezbediciliği aşikârdır. "Kapitalist toplumsal formasyonun üretim ilişkilerinin, yani sömürülenlerin sömürülenlerle, sömürülenlerin de sömürülenlerle olan ilişkilerinin büyük bir bölümünün yeniden-üretimi, egemen sınıfın ideolojisinin toplu halde 'kafalara yerleştirilmesi' ile kaplanmış birkaç becerinin öğrenilmesi ile sağlanır (Althusser, 2002: 45)." Aksî düşüncelere ve sistematîğe müsaade etmeyen hayat pratikleri kapitalizmin zırhını sağlamlaştırmaktadır.

Kapitalizmin hegemonyasını pekiştiren olaylardan biri de komünizmin çökmesidir. Sosyalizmin aslında komünizme geçişte tüm bireylere vaat ettiği herkesin eşit olması ve devlet aygıtının hükümlerini ortadan kaldırma argümanının *de facto* durumda geçerlilik kazanamaması ile birlikte gelen hayal kırıklığı kapitalist sisteme duyulan inancı yükseltmiştir. "Kapitalizmin küreselleşmesi, işin teknolojikleştirilmesi, şehirciliğin gelişmesi, kamu mallarının azalması, işçi sınıfının parçalanması, politikanın çöküşü ve benzerleri - kaynağında kapitalizmin gelişmesi var ve bunlar kapitalist sistemin yeniden üretimine katkıda bulunuyor (Lodziak, 2003: 1)." Post modern çağ olarak nitelendirilen günümüzde, teknolojinin gelişimi ile birlikte sanal etkileşimin yoğunluk kazandığı ve her bireyin adeta birer sosyal fenomen olduğu web 2.0 olarak adlandırılan küresel internet ağının mevcudiyeti de kapitalizmin meydana getirdiği muazzam tüketim arzusunun kamçılanmasıyla sürdürülebilirliğini daimi kılmaktadır. Kendi kendini besleyen yapının hâkimiyetiyle birlikte yerleşik hiyerarşik sistemin sağlıklı işlemesi adına bireysel dezavantajların görmezden gelinebildiği hak ve yükümlülükleri güvence altına alan kurumların varlığı, kapitalizmin yanında diğer alternatif sistemlerin dillendirilmesini bile engellemektedir. Kapitalizm; paranın sistemi kolonizasyonu, meta üretiminin sürekliliğiyle, istekleri ihtiyaç düzeyinde algılayabilme özelliğiyle, mülkiyet – servet edinme ve biriktirme hususunda sağladığı özgürlük güvenlik alanıyla milyarlarca takipçisiyle varlığını uzun zaman diliminde sürdürme eğilimindedir.

2. Kapitalizm Aşamaları

Neredeyse her bilim dalından insanın ilgisini çeken ve hayatın her alanına etki eden kapitalizm fenomeni ile ilgili sosyal anlamda hem dönemsel hem de tarihsel olarak çok iyi bir tasnif metodu oluşturan Habermas'a göre kapitalizm aşamaları şu şekilde oluşmaktadır:

Tablo-1: Kapitalist Sistemin Özellikleri ve Aşamaları

Sosyal Formasyonlar	Organizasyon İlkeleri	Sosyal/Sistemik Entegrasyon
Kapitalizm-Öncesi	Akraba İlişkileri	Sistemler Arasında Farklılaşma Yok
Geleneksel Kapitalizm (Vahşi Kapitalizm)	Politik Sınıf Egemenliği	Sosyal ve Sistemik Entegrasyonunun Fonksiyonel Farklılaşması
Liberal Kapitalizm	Sınıf Egemenliğinin Anonimleşmesi	Ekonomi Entegrasyon Görevini Üstlenir
Post-Kapitalizm	Sınıflar Arası Kısmi Uzlaşma	Devlet +Ekonomi Entegrasyon Görevini Üstlenir

Kaynak: Jürgen HABERMAS (1992), Legitimation Crisis, (İng. çev. Thomas MacCarthy), Heinemann- London, s.24.

Kapitalizm Öncesi: Kapitalist öncesi dönemde yoğun şekilde ailevi ve akrabalık ilişkilerine dayanan ve sistemsiz olarak fazla farklılıkların olmadığı fakat bölgesel bazda değişik yaşam tarzlarının sürdürüldüğü, kapitalist gelişmeye çok da olanak sağlamayan sistemler mevcuttur. Din ve ahlak gerek ailevi gerekse de lider (hükümdar, imparator, prens, sultan vs.) ile olan ilişkilerde temel belirleyici olmaktadır. Üretim kapitalist gelişmeyi sağlayamayan öz tüketime yöneliktir ki bu da ailenin geçimini sağlayacak miktar ve hükümdara verilecek vergi miktarından oluşmaktadır. Çok azı da diğer ihtiyaçları elde edebilmek adına pazarlarda takas ya da sınırlı para ticaretine dayalı olarak alınıp satılmaktadır. İş bölümü ve uzmanlaşma çok sınırlıdır. Yaşam tarzı daha çok hayatta kalma, savunma ve zorlu şartlarda nesli sürdürebilme üzerinedir.

Kapitalist öncesi dönemde Asya'da (Çin, Hindistan) üretim ve tüketim tarzı dini anlayışın getirdiği ve hükümdarı adeta bir ilah bir Tanrı gibi ya da Tanrı'nın yeryüzündeki kutsal temsilcisi gibi gören tebaanın girişimcilikten uzak yaşam sürmesi kapitalizmin bu toplumlarda gelişmemesinin asıl nedeni olarak söylenebilir. İslam'ın hüküm sürdüğü coğrafyalarda da dinin doğal etkisi olarak ılımlı tüketim, makul düzeyde üretim ve istifleme, yığılma değil aksine paylaşma, infak düşüncesine dayalı gelişen hayat tarzı kapitalizmin ihtiyaç duyduğu aşırı sermaye birikimi hırsını doğal olarak engellemiştir. Bunun iyi ya da kötü olduğu ideolojik veya inanç açısından farklı olarak değerlendirilebilir, kanaatimizce İslam'ın özellikle vahşi kapitalist sistematiğe izin vermeyen yapısı insana yaraşır bir ha-

yat sürdürülebilmesi açısından (emek sömürsünün olmadığı, mal hırsıyla değil paylaşma arzusuyla dolu bir toplum) her daim ilham kaynağı olacaktır. Batıda ise feodal yapının hüküm sürdüğü kapitalist öncesi dönem, batılı birçok bilim insanının deyimiyle bir uyku dönemi gibidir. Şüphesiz yüz hatta bin yılları kapsayan kapitalist öncesi dönem çok ayrıntılı olarak açıklanmaya muktedirdir ve fakat bu çalışmanın kapsamının ötesindedir.

Geleneksel (Vahşi) Kapitalizm: Geleneksel modern (vahşi kapitalist) dönem muhtemelen 19. ve 20. yüzyıllar boyunca başta Avrupa ve Amerika olmak üzere kolonyal faaliyetler neticesinde tüm dünyaya yayılan, emek sömürsü ve gelir adaletsizliğinin ayyuka çıktığı, emek ve sermaye ayrımının gitgide arttığı ve politik çatışmaların çok sert olduğu nihayetinde ise ağgözlülük ve kibir ile beslenen, 2 dünya savaşına yol açan bir süreç olarak tanımlanabilir. Kökleri feodaliteden kopuşta malsız mülksüz kalan serflerin emeklerinden başka satacak bir şeylerinin olmaması hasebiyle ilerleyen dönemde de sadece işgücü olarak görülen insan kitlelerinin kabaca burjuva olarak adlandırılan egemen gücün insafına kalmış olması zamanla çatışma ortamını tetiklemiştir. Merkantilizm döneminde milliyetçi ve emperyalist duygularla kamçılanan halk iradesi, gelirin belli ellerde toplanması ve merkantilist doktrinin çökmesi sonucu yüksek enflasyon, açlık, sefalet ile baş başa kalan geniş kitlelerin tepkisine yol açmıştır ve sınıf çatışmaları kaçınılmaz hale gelmiştir.

Yaklaşık olarak 1850 - 1880 döneminde en etkin şekilde hissedilen ve Viktorya Dönemi¹ olarak bilinen vahşi kapitalizmin zirvesi insanlık adına bir yandan büyük keşifler, birikimler ve bilim adına ilerlemeler sağlarken diğer yandan sefalet ücretine mahkûm olan, günde 16 saatten fazla çalışan insanlar, çocuklar üretmiştir. Sınıflı toplum aidiyetler temelinde olmaktan çıkmış, emekçiler ve sermayedarlar arasında sürekli gerilim ve çatışmaya yol açan meta toplumu üretmiştir. Marx'ın temel analizlerini gerçekleştirdiği 'şeyleşme' ve 'yabancılaşma' kavramları da işte tam olarak bu zaman diliminde Londra'da gözlemlendiği durumlardır. Marx muhtemelen vahşi kapitalist dönemde işçilerin haklarına ve gelir dağılımında adaletin sağlanmasına yönelik mevzuatın yok ya da çok yetersiz olmasına dikkat çekme açısından "kapitalizmin vahşi dönemi" vurgusu yapmıştır. Bu bağlamda tepki de düzeni sağlamakla görevli aygıt olan devledir. Devlet ise oligarşik bir yapılanma içerisindedir ve buyurganlığı sermayedarların direktiflerini olumlama yönündedir. Zaten devletin geniş emek kitlelerini koruyamayan bu iradesizliği büyük çatışmaların müsebbibi olmuştur.

Liberal Kapitalizm: Liberalizm, bireycilik, hoşgörü, özerklik, çoğulculuk ve tarafsızlık, serbest girişim, sivil toplum, sınırlı devlet, eşitlik ve hoşgörü gibi temel ilkeler üzerine oturmuştur. Rönesans hareketi, Amerikan ve Fransız Devrim-

1 https://tr.wikipedia.org/wiki/Victoria_devri (Erişim tarihi: 13/07/2016)

leri önemli kaynaklardır. Liberalizm klasik iktisat temelli bir yapılanmayla ilişkilidir. Liberalizm öncelikle liberal ekonomi aşamasından geçmiştir fakat ilerleyen süreçte kapitalizmin etkisi ile liberal kapitalizme doğru evrilmiştir. Dolayısıyla ekonomik anlamda da liberal kapitalizm hegemonyası görülmüştür (Alkan, 2014: 68). Adam Smith'in deyim yerindeyse fikir önderliğini yaptığı ve serbest piyasa ekonomisi olarak bilinen liberal kapitalist dönem kimi zaman vahşi kapitalist dönemle kesişmekte kimi zaman da ayrılmaktadır. Paradigma ayrımı ise devletin rolüyle ilgilidir. Vahşi kapitalizmde devlet geniş işçi sınıfının üzerinde Demokles'in kılıcı gibi bir baskı aracı olarak burjuvanın hegemonyasını pekiştirme amacı güderken, liberal kapitalizmde devlet sadece serbest piyasa koşullarının oluşması için ortam sağlayan bir enstrüman görevindedir.

Sınıf çatışmalarından büyük ölçüde galip çıkan burjuva, egemenliğini perçinleyip tekel konumunu ulusaldan uluslararasına çok uluslu şirketler vasıtasıyla yayma eğilimindedir. Yasama, yürütme ve yargı erklerini entelektüel birikimiyle eline geçiren burjuva; üniversiteler, sanat ve ekonomi yoluyla da ideolojik zihinsel kontrolü yeni nesillere aşılayarak hegemonyasını sağlamaktadır. Bu nedenle burjuva sınıfında eski hırçınlık yerini uzlaşmacı bir üsluba terk eder. Eski hırçınlığından uzak ve örgütlü yapısını kaybeden işçi sınıfı ise piyasanın aktörü olduğunu benimsemiştir. Sınıf egemenliği anonimleşir ve eski hırçınlığını kaybeder. Piyasa adeta yüceltilmektedir ve toplumsal bütünleşme kapitalist öncesi dönemin araçları olan din ve kültür ile değil piyasanın dinamizm oluşturan ticaret, para, güç, meta tüketimi unsurlarıyla sağlanır. Piyasalar yine de tüm toplumsal problemleri çözmede yetersiz kalır ve devlet yeniden aktif konuma gelmek zorundadır ki bu da Keynes doktrinini ortaya çıkarmıştır. Devlet kendi kendine düzgün işlemez piyasalara müdahale etmelidir ve etmiştir de. İster liberal ister vahşi olsun kapitalist sistem kendi içsel dinamiklerinden kaynaklanan krizleri ve çatışmaları besleyerek adeta bir Zümrüdü Anka Kuşu misali tam yıkılacak derken (kapitalizmin yıkılması sosyalizm ve ilerleyen aşamada da komünizmin ana öngörüsü) tüm çelişkileriyle yeniden ayağa kalkmaktadır. Fakat yeniden eskisi gibi olamamakta sosyal devlet mottosu altında yeni bir aşamaya evrilmektedir.

Post Kapitalizm: Post kapitalist dönem bilgi toplumunun hüküm sürmeye başladığı ve büyük oranda teknolojik gelişim ile sınırların azaldığı çoğu alanda ise ortadan kalktığı bir zaman dilimini ifade etmektedir. Ekonomik anlamda küresel planlama ve organizasyonel oluşumlar ön plana çıkmaktadır. Çok uluslu şirketler vasıtasıyla hemen her ülkede etkin konuma gelen uluslararası sermaye kendine alan açmada uzmanlaşarak rakipsiz konuma gelmektedir. Sınıfsal çatışmalar halen varlığını sürdürmekte gibi görünse de küresel emek hareketliliğinin artışı sendikal pazarlık ve direnç gücünü ortadan kaldırmaktadır. Her birey adeta kendi hükümranlığını kurmuştur ve teknolojik araçlarla mevcudiyetini diğer insanlarla paylaşarak küresel popülerite ve hatta servet kazanma imkanına ulaşmıştır. Devlet

kendi egemenlik alanını koruyarak sosyal ve sistematik entegrasyonu ekonomi ile ortak şekilde yürütmektedir ve fakat ne güncel yasalar ne de öngörülen hukuki düzenlemeler çağın hızına yetişememektedir. Ticaret hacmi devasa boyutlara ulaşmaktadır ki bunların çoğunluğu vergilendirilemez hale gelmiştir.

Post kapitalizmin illegalite için temel cazibesi gerek prosedürel hukukun yetersizliği ve gerekse de teknolojik unsurların sağladığı takip edilme zorluğudur. Post kapitalist dönem bireysel etkileşimlerin toplumsal dinamizmi muazzam şekilde artırdığı ama nihayetinde yine yeniden teknolojik gelişimle birlikte akıllı telefonların ve bilgisayarların esiri olan geniş kitlelerin bir nevi zihinsel sömürüye ve ideolojik taarruza maruz bırakıldığı kapitalist bir aşama olarak tarihteki yerini alma yolunda ilerlemektedir. Küresel sermaye tarihin hiçbir döneminde elde edemediği kadar etkin ve geniş bir nüfuz alanı bulmaktadır. Ekonomi, siyaset ve yönetim planlamalarının küresel sermayenin ihtiyaç duyduğu şekilde düzenlendiği bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Sermaye için yeni cazibe alanları akıllı telefonlardaki uygulamalar, savunma ve uzay sanayisine yönelik keşifleri sağlayan yatırımlar ve Ar-Ge şirketlerinin sürekli geliştirmeyi sağlayan icatlarıdır.

Devlet küresel sermayeye ve emperyalist güçlere karşı politik anlamda bazen sert söylemler geliştirse de doğrudan yabancı yatırımları ülkeye çekecek şekilde ekonominin direktiflerini kendi egemenliğine zıtlık oluşturmadan vatandaşlarına da benimseterek yerine getirmeye çalışmaktadır. Bürokratlar özel sektörün yüksek ücretleri ile kamusal aktör olmanın sorumluluğu arasında tercih yapmada çoğu zaman sıkıntılar yaşamaktadır ve genellikle nitelikli bürokratlar bir süre sonra özel sektöre kaymaktadır ki bu durum kapitalizmin kaçınılmaz etkilerindedir. Aynı şey akademisyenlerin devlet üniversiteleri ve özel üniversiteler arasındaki tercihlerinde de görülmektedir. Kapitalizm tüm güçleriyle devlet aygıtını ve onun elemanlarını baskı altına almaktadır. Post kapitalist dönem tarihin hiçbir döneminde görülmediği şekilde dünya toplumlarının karşılıklı etkileşimine imkân veren unsurları barındırarak geleceğin oluşması beklenen küresel topluma (bazılarına göre hâlihazırda oluşmuş bazılarına göre ise hiçbir zaman oluşamayacak olan bir toplum) ortam hazırlamaktadır.

3. Said Nursi'nin Kapitalizme Bakışı

İslam, şüphesiz insanların her türlü gelişime açık olmasını, üretmesini, dengeli ve paylaşımcı tüketimi, adil ticareti ve bunların öncesinde ve ötesinde yapılan her şeyin Allah'ın rızasını elde etme adına yapılması gerektiğini net bir şekilde ortaya koyar. İnananlar yaptıklarını bu rızaya nail olma gayesi içinde yaparlar ve hayatlarını bu bağlamda sürdürmeye çalışırlar ve fakat toplumlar sadece inananlardan, sadece Müslümanlardan oluşmamaktadır. Her inançtan yada inançsızlıktan insanların yaşadığı heterojen toplum yapılarında sürdürülebilirliği sağlayabilmek ve adil şekilde mübadelelerin gerçekleştirilebilmesi için kurallar olmak zorundadır.

Said Nursi Batı ve kapitalizme (özellikle yıkıcı etkiler doğuran vahşi kapitalizme) yönelik nasıl tavrı sergilenmesi gerektiği hususunda çok önemli bilgi ve görüşler sunmaktadır.

Said Nursi 1878 yılında Bitlis'in Nurs köyünde doğmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun zorlu ve çalkantılı geçen yıllarına tanıklık eden Nursi 30'lu yaşlarının sonunda Birinci Dünya Savaşı'nın büyük yıkımını görmüştür ve Batı emperyalizminin yıkıcı etkisini savaş meydanlarında bizzat yaşamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun nihayetine erip de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından vatandaşı olduğu ülkede insanların ve toplumun hem ekonomik yönden gelişip hem de dini açıdan değişimini gözlemleyen Said Nursi, 50'li yaşlarında İkinci Dünya Savaşı'nın içinde olan bir ülke mensubu olmasa da iktisadi, hukuki, askeri ve siyasi etkilerinin canlı tanığı olarak kapitalizmin getirdiği aşırı kâr hırsının insanlığı nasıl canavarlaştırdığını ve ölüm makinasına dönüştürdüğünü görmüştür. Sadece Türkiye değil aynı zamanda yenilmişlik ruh haline giren İslam toplumunun bir bireyi olarak özellikle çağın çok gerisinde savaş teknolojisiyle Birinci Cihan Harbi'nde nasıl tarumar olunduğunu acı bir şekilde deneyimlemesine istinaden İkinci Cihan Harbi hususunda soğuk ve uzak tavrı dikkat çekicidir. İnsan kıyımının kendinde oluşturduğu tecrübeleri şu tespitleriyle ortaya koyar: “Bu kanun-u esasiye-i beşeriye, bir hadd-i muayyenesi (belli bir sınırı) olmadığı için çok su-i istimalle yol açmış. İki harbi umumi bu gaddar kanun-u esasının su-i istimalinden çıkıp bin sene(lik) beşerin terakkiyatını zir-u zeber ettiği gibi, on canı yüzünden doksan masumun mahvına (da) fetva verdi. Bir menfaat-ı umumi (kamu yararı) perdesi altında şahsi garazlar, bir canı yüzünden bir kasabayı harap etti...(Nursi, 1994: 997; aktaran: Duran, 2011)” O gün ne ise bugün de (nispeten medya gücüyle ifşa olan bazı zulümlerin az da olsa caydırıcılığı) benzer şekilde kapitalist hedefler uğruna gerçekleştirilen katliamları görmekteyiz. Günümüzde ise yeni geliştirilen bir kavram olarak mazlumlar “ikincil zayıf” kapsamında değerlendirilmekte ve olası çatışmalarda mağdur olarak hayatını kaybedenlere iç acıtıcı bir isim verilmektedir. Yani yöntemler, teknoloji değişse de kapitalizmin yol açtığı ölümler değişmemekle birlikte giderek artmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde kapitalist çıkarlar temelinde sermaye birikimini gerçekleştirip de sanayilerini ve özellikle savaş sanayilerini geliştirmiş Batılı ülkelerin birbirlerine karşı giriştikleri mücadelenin, Nursi'nin mensubu olduğu toplumlar açısından kaçınılması gereken en akıllıca hareket olduğu düşüncesi takdire şayandır. Zira toplumun ikinci bir büyük savaşın yükünü kaldırması mümkün değildi. Nitekim 1940'lı yıllarda savunma ve caydırıcı etkisiyle askere alınan erkek nüfus yüzünden üretim durma noktasına gelmişti. Nursi iktisadi ve teknolojik eksikliği gözlemleyerek bir âlime yaraşır şekilde durumu analiz edip çözüm önerisini de sunmuştur. O, “biz Allah'ın Sözü'nü (İ'la-i Kelimetullah) muhafaza etmekte en tehlikeli düşmanlar olan cehalet, yoksulluk ve kutuplaşmaya

karşı bilim ve sanayinin silahlarıyla cihat etmeliyiz.” der (Nursi, 1960: 64; Nursi, 1991: 26; Duran, 1997; Duran: 2010).

Nursi kapitalist sistemin bir salt şer olmadığını, doğal olarak insanlığa faydalı bazı yönlerinin de olduğunu kabul eder. Kapitalizmi eleştirmeye başlamadan önce o, bu olumlu yönlerine “medeniyetin mehasini” adını verir ve onlara karşı bir eleştirisinin olmadığını hatırlatır. Onun kapitalizm ile ilgili yaklaşımlarını “Rüyada Bir Hitabe” adı altında kaleme aldığı bölümden özetleyelim (Nursi, 2007: 207 vd). Nursi konuya “...bizim muradımız, medeniyetin mehasini ve beşere menfaati bulunan iyilikleridir...” diyerek Batı medeniyetinin insana faydalı kısmıyla bir probleminin olmadığını vurgulayarak başlar. Ancak mevcut durumda Batı medeniyetinin günahları, iyiliklerine galebe etmektedir. Bunun en bariz göstergesi iki dünya savaşıdır. Kapitalist ruh bu iki savaşla yeryüzünü kana bulamıştır. Fakat Nursi gelecekle ilgili umutsuz değildir. O, “İnşâallah istikbaldeki İslâmiyet'in kuvvetiyle, medeniyetin mehasini galebe edecek, zemin yüzünü pisliklerden temizleyecek, sulh-u umumîyi de temin edecek.” şeklinde bir beklentiye sahiptir.

Nursi'ye göre mevcut kapitalizm (Batı medeniyeti) beş menfi esas üzerine teessüs etmiştir. Kapitalizmin dayanak noktası kuvvettir. Kuvvetin özelliği ise tecavüzdür. Kapitalizmin amacı menfaattir. Kapitalizmin temel anayasası sürekli, sınıflar arası ve milletler arası savaştır. Toplumlar arası ilişkileri başkalarını yutmakla beslenmek ve ırkçılıktır. Cazibedar hizmeti, insanın kaba hayvansal duygularını kışkırtmak ve tatmin etmektir. Bunun sonucu ise insaniyeti melek derecesinden hayvan derecesine indirmek demektir. Nursi'ye göre kapitalizm, insanlığın yüzde seksenine yaşanmaz bir hayat; yüzde onunu hayalî bir mutluluk vermiş, diğer yüzde onunu da ikisi arasında bırakmıştır. Oysa ona göre gerçek saadet ya toplumun tümüne ya çoğunluğuna sağlanan saadettir. Çünkü Kur'an ancak toplumun tümünü, en azından çoğunluğunun saadetini güvence altına alan bir medeniyeti kabul eder.

Öte yandan kapitalist sistem kaba hayvansal duyguları kışkırtarak kitlelere zaruri olmayan ihtiyaçları zaruri ihtiyaçlar olarak algılatmış, kişiler eskiden mesela dört şeye muhtaç iken şimdi yüz şeye muhtaç duruma gelmiştir. Kazanç, harcamalara yeterli gelmediği için insanlar hile ve harama yönelmiş ve ahlâkın esasını tahrip olmuştur.

Kapitalizmin yıkıcı etkisine karşı Nursi bilimin, teknolojinin, çoğulcu toplum anlayışın benimsenmesini ve otoriter eğilimlerden kaçınarak üreten, farklı fikirlerle, düşüncelere, değerlere, inançlara saygı gösteren geniş kapsamlı ve uzlaşmacı, iletişimi hayatın her alanına yayan bir sosyal sözleşme modeli sunmuştur. Batıya düşman olmak yerine o medeniyetin iyi yanlarını alıp kullanarak teknolojik, bilimsel, askeri alanlarda çağın savunma ve var olma gereklerini en üst düzeyde sağlayarak mevcudiyetin sürdürülebileceğini vurgulamaktadır. Zira güvenlik özgürlük dengesi birbirinden ayrılmaz iki unsurdur ki insanların en temel hakkı olan

yaşam hakkının güvence altına alınamadığı ortamda ne medeniyet gelişir ne de üretim yapılabilir.

İktisadi anlamda ise hazzı, sürekli yeni ihtiyaçlar icat edip toplumları 'tüketim kölesi'ne dönüştüren Batı kapitalizminin toplumumuzun doğasına uygun olmadığı inancındadır. O, Kur'an ile hayatı şekillendirmenin önemine vurgu yaparak "yiyin, için fakat israf etmeyin"² ayetine istinaden kanaati tavsiye etmektedir. Kanattan amaç, mevcut üretim teknikleriyle üretilmiş hasılayı adil şekilde paylaştırmak, çağın gereklerine uygun olarak sermaye-emek faktörlerini çatışmaya dönüştürmeden uyumlu hale getirmek ve doğal kaynakları maksimum verimle kullanarak iktisadi kalkınmayı sağlayacak devlet, millet, özel sektör bütünleşmesini sağlamaktır. Zira her toplum kimi zaman bolluk kimi zaman da yokluk çekebilir. Zor dönemlere düşmeden hakkı gözeterek adaleti ayakta tutup birlikte yaşama bilincini sürekli kılmanın gerekliliğine dikkat çeken Nursi Allah'ın insana verdiği fitrata uyma yetisini çevresel faktörlerin yıpratılabileceğini ve fakat yine de az da olsa çok da olsa inananların nimetlere şükretme iradesini kanaat ile gösterebileceğini söyler. Nursi'ye göre Allah'a şükredebilen insan, verilen nimetleri iyi günde de kötü günde de paylaşarak imtihanı kazanabilir ve gösterdiği şefkat ile hem insanlar arasında hem de Allah katında saygın bir konuma yükselebilir.

Nursi'nin öngördüğü ahlaki ve insani değerler perspektifinden baktığımızda Suriye'den savaş ve zulüm yüzünden hicret eden insanlara ensar-muhacir bilinciyle her türlü yardımı yapma iradesini gösterebilen insanımız umut vaat etmektedir. Oysa Avrupa kapılarında, dışlanan, ötekileştirilen, insan yığınlarını gördükçe, vahşi, ırkçı, hazzı, bencil kapitalist sistemin sosyo-ekonomik sonuçlarını gözlerimizle müşahade ediyoruz. Adorno'nun vurguladığı gibi zulme, haksızlığa, açlık ve yıkılışlara bu duyarsızlıkların sebebi kapitalist aydınlanma tarafından Batı toplumlarının ruhsal ve ahlaksal gelişmesinin 'çocuksu narsizm' aşamasında engellenmesidir.

Sonuç

Kapitalizm, insanlığın üretim ve tüketim açısından üst düzeye ulaştığı, sistemli olarak emeği sermayeye dönüştürüp kümülatif birikimle her kesimi kolonize ettiği bir yapılanmanın adıdır. İnsanlara vaat ettiği özel mülkiyet ve serbest girişim hakkı ile birlikte sağladığı hukuki koruma gelişimin temel dinamiği olmuştur. Özellikle teknolojiye, iletişimde gelişmeler kapitalizmin ihtiyaç duyduğu küresel hegemonyayı pekiştirmiştir. Şüphesiz geçmişte yalpalanarak evrimler geçiren kapitalizm, Sanayi Devrimi ve Viktorya dönemi ile kazandığı ivmeyi devamında Protestan etkinin ticari yönüyle zirveye ulaştırmıştır.

2 A'raf Suresi 31. Ayet: Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziyeninizi takının (güzel ve temiz giyin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez

Farklı bölgelerde farklı etkiler gösteren kapitalizm, sekülerleşen hayat tarzının tüm kesimleri kuşattığı ve Protestan etikten kendini azade etmiş, kurallarını dinden almayan bir piyasa yapısına eriştikten sonra yıkıcı ve aynı zamanda tüm dünyayı (hatta evreni) salt bir pazar olarak gören perspektifiyle Batı'da tam anlamıyla hayat bulmuştur. Doğuda ise İslam'ın emredici ilkeleriyle zıt bazı unsurları (faiz, infak, sadaka, zekât vs.) bünyesinde barındırması nedeniyle gerekli dinamizmi bulamamıştır ki bu oldukça doğaldır. Fakat zaman içinde küresel ve yerel baskılar İslam coğrafyasındaki toplumları yıpratmıştır, kapitalizm etkisiyle ya da daha geniş anlamda kendi iktisadi sistemini geliştirip savunamamaları yüzünden başarısızlıklar kaçınılmaz hale gelmiştir. İşte bu noktada çağın gereklerine uygun bir İslam toplumu (dininden taviz vermeden) oluşturma noktasında vizyon sahibi olan alimler önem arz etmektedir ki Said Nursi o isimlerden biri olarak dikkat çekmektedir.

Nursi, Allah'ın indirdiğine uygun şekilde yaşamını sürdüren, zamanın ruhuna uygun, bilim ve teknolojiyi özümseyen, güçlü devlet, ordu, millet yapısına sahip bir toplum inşa edilmesi hususunda görüşleriyle hem takipçilerine hem de olası tüm muhataplarına geniş bir perspektif sunmaktadır. Batıdan sistem olarak sadece ve toptancı bir yöntemle kapitalizmi değil, gelişimi ve bilimi, teknolojiyi alarak kendi yapımıza ve dinin gereklerine uygun bir şekilde ihtiyaçlarımız doğrultusunda kullanmamızı salık veren Nursi, sistemlere, değerlere, ideolojilere düşman olunmamasını ve onların birer araç olduğunu; asıl amacın insanların iyiliği, huzuru, mutluluğu olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Alkan, Y. (2014), *Kapitalist Öncesi Ve Sonrası Dönemde Sosyal Yapı-Ekonomik Yapı İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi

Althusser, L. (2002), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Y. Alp - M. Özışık, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları

Bilici, M (2016), *Said Nursi'ye Hitler Çamuru Bulaştırmak*, Hür Bakış 6 Ocak 2016, Çevrimiçi: <http://hurbakis.net/content/said-nursiye-hitler-camuru-bulastirmak>, 24 Ekim 2016.

Duran, B. (1999). Aktif Asketizm/Radikal Hedonizm ya da Kanaat Ahlakı. *Köprü Dergisi*. sayı: 67, sayfa: 12 – 23, Çevrimiçi:<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=442>, 18 Ekim 2016.

Duran, B. (1997). *Bediuzzaman, The Awf Work Ethic, and Apholding the Word of God*, In Thirth International Symposium, edited by ŞükranVahide, İstanbul: Sözlür.

Duran, B. (2012). *Economic development in a given Islamic perspective*, Çevrimiçi: <http://bunyaminduran.com/index.php/guencel-makaleler/22-ingiliziz>

[ce-dilinde-yay-nlanm-s-makaleler/119-economic-development-in-a-givenislamic-perspective](#), 11 Temmuz 2016.

Duran, B. (2012). (Habermasçı sosyoloji yardımıyla) Bediüzzaman'da Kur'an Medeniyeti. *Köprü Dergisi*. sayı: 119. Çevrimiçi: <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=1191>, 7 Temmuz 2016.

Duran, B. (2011), Sempozyum Tebliği. "Aydınlanma-Sekülerleşme Eleştirisinde Adorno-Bediüzzaman Diyalogu", *Dokuzuncu Uluslar arası Bediüzzaman Sempozyumu (4-5 Ekim 2010)*, İnsanlık Onuruna Layık Bir Gelecek İçin İlim, İman, Ahlak kitabının içinde, İIKV.

Duran, B. (2010). *Schuurman's Garden Model At The Crossroads Of The Secular- Post Secular Society (With Contribution Of Said Nursi's Perspective)*, -Çevrimiçi: <http://bunyaminduran.com/index.php/guencel-makaleler/22-ingilizce-dilinde-yay-nlanm-s-makaleler/115-schuurmans-garden-model>, 8 Temmuz 2016.

Duran, B. (2009). *Social Cohesion in the Teaching of Said Nursi*, Çevrimiçi: <http://bunyaminduran.com/index.php/guencel-makaleler/22-ingilizce-dilinde-yay-nlanm-s-makaleler/113-social-cohesion-in-the-teaching-of-said-nursi>, 10 Temmuz 2016.

Giddens, A. (2012). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, Çev. Ü. Tatlıcan. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Habermas, J. (1992). *Legitimation Crisis*, İng. Çev. T. Mac Carthy. Heine-mann-London.

Kutluay, Y. (1966), *Mezhepler Tarihi Yönünden Said Nursi ve Nurculuk*, İstanbul, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi.

Lodziak, C. (2003), *Kapitalizm ve Kültür İhtiyaçlarının Manipülasyonu*, Çev. B. Kurt, İstanbul: Çitlembik Yayınları.

Nursi B. Said (1960). *Divan-ı Harb-i Örfi*, İstanbul: Yeni Asya.

Nursi, B. Said (1991). *Muhâkemat*, İstanbul: Sözler Yayınevi.

Nursi, B. Said (1995). *Mektubat*, İstanbul: Envar Neşriyat ve Matbaacılık.

Nursi, Said (1994), *Risale-i Nur Külliyyatı*, c.I-II, İstanbul: Nesil Yayınları.

Nursi, B. Said (1995). *Sözler*, İstanbul: Enver Neşriyat ve Matbaacılık.

Nursi, B. Said (2007), *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.

Rodrik, D. (2011), *Akıllı Küreselleşme*, Çev. B. Aksu, Ankara: Efil Yayınevi.

Wallerstein, I. (2006). *Tarihsel Kapitalizm*, Çev. N. Alpay, 3. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.